

Gondolatok a humor szerepéről a nyelvtanításban

Minden nyelvben számos olyan közmondás, szólás, szállóige van, amely a nevetésre, humorra utal: *A humortalan ember emberietlen; Humorban nem ismerek tréfát; Śmiech to zdrowie – A nevetés egészséges* stb. Ezek a mondások is jelzik, hogy mennyire fontos a humor, a nevetés és a humorérzék az életben.

A minap kezembe került egy felmérés, amely azt vizsgálta tanulók körében, hogy mik a legfontosabb jellemzői a jó tanárnak. A diákok 98%-a a humorérzéklet tartotta a legfontosabbnak, és csak ezután következtek a jó tanár-diák kapcsolat, az igazságosság, a tudás átadása, az okosság, tolerancia stb.

Az intelligencia és a humorérzék között minden bizonnyal van összefüggés. Sértésnek vesszük, ha valaki azt mondja ránk, hogy nincs humorérzékünk. Hogy a humor mennyire befolyásolja egész életünket, abból is látható, hogy a tudomány valamennyi területét művelő szakember foglalkozik vele: irodalmárokkal, nyelvészekkel, szociológusokkal, pszichológusokkal, filozófusokkal, esztétákkal. Történetét bármely humorral foglalkozó könyvben megtaláljuk Platóntól kezdve, Freudon, Bergsonon, Bachtinon keresztül, Raskin vicctipológiájáig.

A humor antropomorf jellegét sokan hangsúlyozzák. Köztudott, hogy csak az ember képes nevetni, az állat- és növényvilágból csak azon nevetünk, ami valamilyen módon kapcsolódik az emberhez. Csodálatos, hogy bár tudjuk, hogy meghalunk, mégis képesek vagyunk nevetni. A komikumnak többféle forrása lehet. Mi most ezek közül főleg a nyelvi humorral fogunk foglalkozni.

Távolabbi célunk, hogy megismerjük a nyelvi humor struktúráit, jellemzőit, különbségeit a lengyel és a magyar nyelvben, összehasonlítsuk a szóviccek fajtáit. *Hipotézisünk*, hogy a nyelv struktúrája hatással van a nyelvi humor fajtáira is, tehát feltételezzük, hogy a közös szóvicctípusokon kívül lesznek majd nyelvspecifikus – csak a magyarban, ill. csak a lengyelben előforduló – szóvicctípusok.

A nyelvi humorral foglalkozó könyvek általában nem foglalkoznak a ritmikus, rímelő kiszámolókkal, nyelvtörőkkel, pedig pergő ritmusuk, komikus hanghatásuk miatt gyakran váltanak ki nevetést. A magyar nyelv egyes tulajdonságai (a sok magánhangzó, sok rövid, egy-két szótagú szó, az első szótagon levő hangsúly, a nyelv legőszerű építkezési mechanizmusa, a végződés egymáshoz tapadása) különösen alkalmassá teszik a nyelvet az e fajta játékra. Ezt igazolja a nyelvtörők nagy száma a magyar nyelvben. Íme néhány példa:

Azt mondták a hatalmasok: akinek a hat alma sok,
az már elég hatalmas ok, hogy ne legyen hatalma sok!

A vonaton egy őrült, mellette egy őr ült, örült az őrült, hogy
mellette egy őr ült.

Nem minden fajta szarka farka tarka,
Csak a tarka fajta szarka farka tarka.

Te tetted e tettetett tettet?
Tettetett tettek tettese, te!

Nem lehet a Márta másé,
Mert a Márta már Tamásé.

Akkor jó a jó hajó, ha jó hajó a jó hajó.

Öt török öt görögöt dögönyöz örökös örömök között.

Mivelhogy nyelvtörők, nem a tartalmukon van a hangsúly, hanem a hanghatáson, amelyet alliterációval vagy egy-egy hang többszöri ismétlésével érnek el. A nyelv paródiájaként is felfoghatjuk őket, mivelhogy karikatúraszerűen ismételnék egy-egy, a magyar nyelvre különösen jellemző hangot, mint az *ö* vagy az *e*.

Egyébként a fonetikának a humorkeltő hatása nem olyan nagy, ritkán válik a komikum forrásává. Az etnikai humorban találkozunk vele, pl. az idegen akcentus kifestésű kifestésűk, vagy az olyan beszédhibák, mint a dadogás, raccsolás, selypítés, viccbeli előfordulásakor.

A lengyelek általában két nyelvtörőt tanítanak meg a külföldieknek:

A *stól z powylamanyi nogami* és a *W Szczębrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie* mondásokat. A lengyel nyelv a maga hét magánhangzójával, a rövid és hosszú megfelelések hiányában nyilván kevésbé alkalmas erre a funkcióra.

Magyarországon generációk nőttek fel Weöres Sándor versein, amelyeket nagyszerűen fel lehet használni az egyetemi nyelvoktatás során is a fonetika tanításához. A kezdet kezdetén, amikor még alig értenek pár szót, kórusban mondják ezeket a ritmusos versikéket, amelyeknek csak a hangzásvilága jut el hozzájuk. Egy valamit azonban megértenek, megéreznek belőlük: a magyar mondatok ritmusát, és azt, hogy a magyar nyelv rendkívül játékos, sokmindenre képes nyelv.

A kiszámolók nagy része halandzsanyelven született, lehet, hogy nem a nevettetés volt az elsődleges funkciójuk, mégis a nyelvi anyag önmagában válik a nevetség tárgyává. A nevetséges hangzáson túl a halandzsaszavak a tudományos latin szövegeket utánozzák, például Antanténusz, szórakatémusz ... stb.

A fonematikai nyelvi játékok sorában nagy humorkeltő hatásuk van a palindromáknak is (tükörmondatok, amelyek visszafelé olvasva is ugyanazt jelentik). Grétsy László születésének 70. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvben több oldalnyi palindromával találkoztam. Ezek közül közlök néhányat:

Te mező neveled eleven őzemet.
Kitűnő vőt rokonok orrtövön ütik.
Őn ejtette ki talán már a kisadi-hidasi karámnál a tikettet, Jenő?

Úgy vélem, hogy a nyelvi játékok (pangramok, nyelvtörők, lipogram-mák, szólancok, rébuszok, anagrammák, stb.) éppúgy felhasználhatók a tanítás során, mint a szóviccek, hisz ezek is fontos forrásai a humornak.

Kiváló nyelvtudás szükséges ahhoz, hogy a diákok megértsék az alábbi homofónián, ill. lexéma torzításon alapuló vicceket:

Hogy kell elhallgattatni a sámánt? Hallgassá mán!

Mi az aszkézis? A majom lába, mert hogy az kéz is.

Összekeveri a Gizikét a gőzekével.
Nem mindegy, hogy beáztatjuk a teát vagy teáztatjuk a Beát.
A csárda zaja, a zárda csaja
Az Andok ura, az undok ara

Mit eszik a jósnő reggelire? Babonapelyhet.

Hogy hívják az elszegényedett méhészt? Méhenkórász.

Hogy hangzik a kannibál leánykérés? Légy az eleségem.

Eccer élünk, eccer élünk, Egy parasztot leccerélünk.

Lendvai Endre: Közelkép a verbális humorról című tanulmányában találóan folklórtermékeknek, folklórminiatúráknak nevezi a vicceket. Minden nemzet önálló vicckultúrával rendelkezik, amelyben természetesen sok a közös, ismétlődő elem. A viccek bizonyos mértékben, bizonyos fokon korhoz, nemzethez,

kultúrához és a szövegek esetében nyelvhez kötöttek. Evidens, hogy más az angol humor, mint a lengyel vagy a magyar, máson nevettek nagyanyáink, mint ma mi, máson nevet az ötéves gyerek, mint a felnőtt. A komikum hordozója természetesen sok minden lehet a viccen kívül: egy tárgy, egy kép, magatartás, nézet, viselkedés, tett, esemény, stb. A komikum általában a szokatlanban, különösen, furcsában, össze nem illőben, egymástól elütőben, tévedésben, túlzásban, torzításban, hibázásban, ésszerűtlenségben, önellentmondásban rejlik. A befogadó ezeken a furcsaságokon nevet, és sok esetben fölényérzete, felsőbbrendűségi érzése van, lenézi a vicc hőstét.

Témájukat illetően a magyar viccek zömében megegyezzenek az európai országok vicc-tematikájával, de vannak országspecifikus témák is, mint pl. a cigány, a góbé (székely) viccek a magyarban, amelyeknek – nyilvánvalóan- más nemzeti kisebbségekről szóló viccek felelnek meg az egyes idegen nyelvekben.

A viccek szerepe az idegennyelv-oktatásban nyilvánvalóan nemcsak abban áll, hogy levezesse a feszültséget, javítsa az órák hangulatát, lazítson az órák feszességén, bár ezek a szempontok sem megvetendőek, hanem az is, hogy a diákok új ismereteket szerezzenek, új összefüggésben lássák meg az adott nép történelmét, jelenét, társadalmi problémáit. A *nemzeti humor* betekintést ad a nemzet nyelvébe, ezen keresztül gondolkodásmódjába, kultúrájába, a más népekről és saját magáról alkotott sztereotípiákba. A viccszövegek kiegészítik tudásunkat, görbe tükrön keresztül mutatnak be embereket, egy-egy népcsoportot, nemzetet. Élénken reagálnak a társadalmi, politikai változásokra, ennél fogva állandóan újak keletkeznek.

Izgalmas feladat lehetne megvizsgálni, milyen viccek keletkeztek az idegen nyelvi vicckultúrában rólunk, magyarokról. Vajon a két nemzet – a magyar és a lengyel népnél maradvány – mely tulajdonságjegyeit állítja pellengérré a viccfolklor?

A diákok szeretik az olyan kutatómunkát, amelyet az interneten keresztül is végezhetnek. Ezért a fenti komparatív kutatási feladat érdekes lehetne számukra már csak azért is, mert a nyelvészek nemigen folytattak ilyen jellegű kutatásokat, tehát nem álfeladatokról van szó. Konkrét eseményre is vonatkoztatható a feladat: pl. a lengyel-magyar kapcsolatokról maradvány: keressenek a 80-as évek elejének lengyel társadalmára vonatkozó magyar vicceket. A konklúzió valószínűleg az lesz, hogy az akkori magyar politikai propaganda „eredményes” működése következtében a viccek a lengyeleket egészen más színben tüntetik föl, mint amilyenek a valóságban voltak.

Lendvai Endre kifejti, hogy a viccet az anekdotától legfőképp elliptikus volta különbözteti meg. A rövideg a feszültségteremtés eszköze. Ha nem alkalmaznánk a kihagyási technikákat, humoros történetet, anekdotát hoznánk létre. Ebből a felismerésből találtam ki egy új, az idegennyelv-oktatásban – úgy

hiszem – jól felhasználható feladatot, mely abban áll, hogy történeté alakítjuk a viccet, azaz megteremtjük a viccben „elhallgatott” kontextust, azaz rekonstruáljuk a viccbeli evidenciákat (amelyek – idegennyelvi viccekről lévén szó, nem is biztos, hogy evidenciák!), a viccekből általában kimaradó olvasói háttérismeretet. Úgy gondolom, hogy ez az út elvezet az idegennyelvi humor megértéséhez, esetleg a nyelvtanulás magasabb szintjén még nyelvi humor „produkálásához” is. Talán a fordítottját is el lehet végezni. Megadjuk a viccszövegből írt anekdotát, és próbáljanak a hallgatók „elvonás” útján (a redundáns elemek elhagyásával) viccet kreálni a humoros történetből.

Ha megvan a kellő olvasói/hallgatói háttérismeret, amivel gondolatban kiegészítjük a vicc elipsziséét, megtörténik a feszültség feloldása: nevetünk a viccen – konstatálja Lendvai. Előfordul azonban, hogy a diák kellő háttérismeret hiányában, nem érti meg az órán olvasott viccet. Ilyenkor – akár nyelvgyakorlásként – egy másik diák megmagyarázza, miben rejlik a vicc lényege, mitől nevetséges a vicc és milyen szerkezettel éri el, hogy nevetséges. Sokszor még anyanyelveiknek sem könnyű ez a feladat, mert nemegyszer csupán érezzük a humort, de megmagyarázni képtelenek vagyunk. A sok magyarázat megöli a viccet, a csattanót, a vicc kompaktságát, mint sokszor a fordítás a népdal báját. De tanításnál elkerülhetetlen az elemzésük!

Miután megtanítjuk, hogy a verbális humornak a tanult idegen nyelven milyen fonetikai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai eszközei vannak (lexématorzítás, játékos szóképzés, nyelvi innováció, poliszémia, homonímia, paronímia, szinonímia, antonímia, hiponímia, lexikális kontamináció, zeugma, metafora, figura etimologica, stb.) felolvashatunk/kioszthatunk vicceket, amelyeket először közösen, majd egyénileg elemeznek. A nyelvi tudatosságot erősíthetjük, a leíró nyelvtant humorba ágyazva taníthatjuk, gyakoroltathatjuk ezzel a módszerrel. Például: Elemezzék a magyarul tanulók, hogy milyen nyelvi jelenségen alapszanak az alábbi viccek!

Egy ember kétségbeesetten kapálódzik a vízben, látja, hogy távolabb egy csónakban halászok ülnek. Halászok, halászok – kiabálja. Mire megszólal az egyik halász: Mi is, de csöndben.

Anyu! Kimehetek focizni? Ki. Hát én!

Miért nem eszik meg Hippolitot a kannibálok? Mert nagyon inas.

Milyen szobák vannak a pók lakásában? Csupa hálószoza.

Vásárló az eladónak: Fel szeretném próbálni a piros ruhát a kirakatban.

Mire az eladó: Rendben, ha akarja, de van próbafülkénk is.

Ki követi el a legtöbb összeadási hibát?

Az anyakönyvvezető.

Miért fut két Blend-a-med a sivatagban?

Hogy megelőzzék a fogszuvasodást?

Miért eszi meg a rendőr a lottószelvényt?

Mert rá van írva: e heti.

Két párna beszélget: Hogy vagy? Rosszul. Miért? Huzatot kaptam.

Mi a fasírt többes száma? A fák sírtak.

Mi a villamosság kisöccse?

Az elektromos kisülés.

Bocsásson meg, uram, de már negyedszer lép a lábamra! Rendben. Megbocsátok.

Nehogy már a befőtt tegye el a nagymamát!

Nehogy már a nyúl vigye a puskát!

Nehogy már a szúnyog fújja a chemotoxot!

Nehogy már a vakolat verje le a kőművest!

Hová lett a balkezed, Pinokkió? Ajaj! Rossz fát tettem a tűzre!

A kisgyerek sírva megy haza:

– Mama! Utolsó lettem a lóversenyen!

– Aztán miért, kicsi fiam?

– Mert a papa rossz lóra tett.

Szegény embert még az APEH is húzza.

Két pont között a legrövidebb út az SMS.

Ki korán kel, az vagy pék, vagy hülye.

Tolvaj szüli az alkalmat.

Ami nem megy, azt nem kell erőltetni – mondta a teknős és lemászott a zománclavórról.

Ajándék szósznak ne nézd a nyomát!

Közös mosógépnek vízköves a csőrendszere!

Mivel a viccek egyik élető eleme az aktualitás, könnyebben motiválhatjuk a diákokat, ha friss humorforrásból vesszük a mintát, és nem csak egy helyről: leírt ill. elmondott viccekből, hanem különböző forrásokból. Például a magyar L'art pour l'art Színház előadásainak, TV-műsorainak hallgatása (V. éves, felsőfokú szinten) során megismerhetik a magyar abszurd humort, amelyben a beszélők mondják a magukét, de már nincs igazi kommunikáció, a válaszoknak sokszor semmi közük a kérdésekhez.

Magyarországon igen népszerű műfaj a politikai kabaré is, melynek egyik kiváló művelője Hofi Géza volt. De mivel ennek a műfajnak a lényege az aktualitás, tanítási célra csak megfelelő magyarázat mellett alkalmas, mert sok politikai utalás érthetetlen lenne a mai idegen ajkú diákok számára.

A humor mindenütt jelen van. Gondoljunk a reklámszövegekre, a humoros falfirkákra, a graffitikre! Ezeknek az elemzése is nagyon hasznos, ezeken élvezettel tanulják meg a nyelvelemzést. Általában homonímián vagy poliszémián alapszanak.

Rajzfilmszövegek humorának vizsgálata, összehasonlító elemzése (pl. a Shrek angolul, magyarul és lengyelül, a Nyócker magyar eredeti és lengyel fordítása) szemináriumi dolgozat témája lehet. Úttörő munkát végezhetnek a diákok, hisz sokszor teljesen új területet kutatnak. Munkájukhoz alapos nyelvészeti felkészültségre van szükség. Az iskolai füzetből kigyűjtött humoros szövegek is alkalmasak a nyelvi hibán alapuló humor megismerésére.

Kiváló nyelvtudás, olvasottság szükséges az új szóértelmezésen alapuló Nevető lexikon (Timár György: Nevető lexikon, 1983) címszavainak megértéséhez. Lássunk közülük is néhány példát:

Agricola: Kedvelt üdítőital a régi Rómában.

Diszkopátia: Lemezlovasok jellegzetes szakmai betegsége

Bazedov: (Szamuil Petrovics). Szovjet fiziológus. Korszakalkotó fölfedezése, hogy a szemüveget a szem mesterséges megnagyobbításával ki lehet küszöbölni.

Krízis: Krózus új neve, miután vagyonát elvesztette.

New Jersey: Viseletlen gyapjúholmi.

Obszcén: Földtörténeti jelenkor.

Haladó szintű diákok már a szépirodalmi művek nyelvi humorából csemegézhetnek. A magyar irodalomban különösen Karinthy Frigyes írásai és Örkény István egyperces novellái alkalmasak az iróniába, groteszkbe hajló humor bemutatására, de nyilván minden nemzet szépirodalmában vannak olyan írók, költők, akiknek nyelve különösen fogékony a humorra.

Felhasznált irodalom

- Szalay Károly 1963. Szatíra és humor. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Lendvai Endre 1996. Közelkép a verbális humorról. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Timár György 1983. Nevető lexikon. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Örkény István 1974. Egyperces novellák. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Forgács Erzsébet 2007. Nyelvi játékok. SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Danuta Buttler 2001. Polski dowcip językowy. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Köves József. A legnagyobb vicckönyv 10 000 viccel. K.u.K. Kiadó, Budapest.